

УДК 349.6

<https://doi.org/10.34142/23121661.2024.40.38>

orcid.org / 0000-0002-0798-5370

© Саєнко Ю.О., 2024

Ю.О. Саєнко**АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ
ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО
СТАНУ: ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИМІР****Y. Sayenko****CURRENT ASPECTS OF LEGAL
REGULATION OF LAND RELATIONS
UNDER THE CONDITIONS
OF MARITAL STATE: THE
ENVIRONMENTAL DIMENSION**

Анотація. В цій статті досліджуються актуальні питання правового регулювання земельних відносин під час воєнного стану, через призму екологічних аспектів. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну призвело не лише до значних людських втрат та руйнувань інфраструктури, а й до масштабної екологічної катастрофи, порушивши екологічне законодавство у сфері земельних відносин. Автор досліджує поширені види пошкоджень природних об'єктів та, безпосередньо, земель, ґрунтів (фізичне руйнування, хімічне та фізичне забруднення, пожежі, тощо) та оцінку завданих збитків. Стаття також розглядає правові форми відновлення земель (рекультивация, консервація) та проблеми, пов'язані з визначенням обсягу шкоди та ефективністю процедури її оцінки. Наголошується на необхідності подальших досліджень для розроблення ефективних методологій оцінки впливу воєнних дій на землю, ґрунти.

Ключові слова: правове регулювання, земельні відносини, воєнний стан, екологічні відносини, екологічна шкода, відновлення земель, методологія оцінки шкоди та збитків, компенсація шкоди.

Abstract. This article examines topical issues of legal regulation of land relations during martial law, through the prism of environmental aspects. The full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine led not only to significant human losses and destruction of infrastructure but also to a large-scale ecological disaster, violating environmental legislation in the field of land

relations. The author examines common types of damage to natural objects and, directly, land, and soils (physical destruction, chemical and physical pollution, fires, etc.) and assessment of the damage caused.

The article also considers legal forms of land restoration (reclamation, conservation) and problems related to determining the amount of damage and the effectiveness of the procedure for assessing it. It emphasizes the need for further research to develop effective methodologies for assessing the impact of hostilities on land and soil.

Purpose of the study. The study aims to identify gaps in legal regulation, assess the effectiveness of existing mechanisms for protecting land resources, and form recommendations for their improvement and minimization of negative impact and ensuring sustainable development of post-war reconstruction.

The task of this study is to analyze certain aspects of the legal regulation of land relations under martial law through the prism of the environmental dimension, in particular, in a comprehensive study of the environmental consequences of hostilities for land resources, including pollution, littering and other negative impacts on the state of soils. Study of existing mechanisms of compensation for damage caused to land resources and their effectiveness.

Conclusions: Summing up what has been said, we would like to note the following. The war in Ukraine has catastrophic environmental consequences that require urgent and comprehensive measures. Effective legal regulation of land relations under martial law through the prism of the environmental dimension is a key factor in ensuring the environmental security and recovery of Ukraine after the war. The necessary components of environmental rehabilitation of Ukraine, in particular land restoration, are seen in the development of comprehensive measures, which should include: the development and implementation of an effective system for monitoring the pollution of lands and other natural objects; development of more detailed methodologies for assessing the different types of damage caused to the environment in general and land in particular, including long-term negative changes; strengthening control over compliance with environmental legislation; creation of effective mechanisms for compensation for environmental damage caused as a result of hostilities; revision and improvement of current legislation, taking into account the experience of hostilities and the needs of post-war recovery. Among the factors that could potentially affect the effectiveness of determining the damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation, we identify the following: 1). the impossibility or difficulty of determining all possible types of damage caused to land resources as a result of hostilities. In particular, at present, the long-term environmental consequences of soil pollution, which may manifest themselves years after the end of hostilities, cannot be taken into account. For example, the accumulation of toxic substances in the soil can have unpredictable consequences for ecosystems and human health; 2). the difficulty of determining the impact of the war on climate change and its subsequent impact on soil fertility; 3) failure to take into account the loss of diversity among non-material losses, reduction of the aesthetic value of landscapes; 4). the complexity of assessing certain types of damage. Thus, at this stage, it is very difficult to assess the damage from long-term changes in the ecosystem in general and soil quality in particular.

Keywords: legal regulation, land relations, martial law, environmental relations, environmental damage, land restoration, methodology for assessing damage and losses, compensation for damage.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну спричинило гуманітарну, політичну та екологічну кризу. Російські

війська використовували заповідні території для стратегічного доступу та ведення бойових дій. Багато природоохоронних територій досі окуповані або є місцями активних бойових дій. Порушення екологічного законодавства в контексті земельних відносин стало одним із найбільш шкідливих наслідків війни, що вимагає термінового аналізу та пошуку ефективних рішень.

Аналіз останніх публікацій демонструє активну зацікавленість наукової спільноти в дослідженні даної тематики. Колективне дослідження Hannah L. Timmins, Olesya Petrovych, Anastasiia Drapaliuk, та інші, розглядає вплив повномасштабного вторгнення Росії в Україну на природно-заповідні території України та надає перелік основних видів пошкоджень [1]. На думку В. Наумчука [2], у рейтингу проблем для відновлення та рекультивациі земель після воєнних дій найбільш серйозними визначено фізичний вплив на ґрунти та хімічне забруднення. В.Л. Бредіхіна, Є.П. Вертегел, Л.А. Куртіш розглядають основні чинники забруднення земель [3]. В той же час, доречним вважаємо проведення комплексного дослідження в цій царині.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити прогалини в правовому регулюванні земельних відносин, надати оцінку ефективності існуючих механізмів захисту земельних ресурсів та сформулювати рекомендації щодо їх вдосконалення та мінімізації негативного впливу та забезпечення сталого розвитку післявоєнної відбудови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у сфері охорони, використання та відтворення природних ресурсів. Воно спрямоване на забезпечення екологічної безпеки, запобігання та усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності на довкілля, зокрема у контексті зміни клімату, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, а також унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [5]. Ст. 1 Земельного кодексу України визнає землю основним національним багатством та покладає обов'язок щодо її особливої охорони на державу. Ст. 163 Земельного кодексу України завданнями охорони земель визначає «забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель». Особливим об'єктом охорони з боку держави виступають ґрунти земельних ділянок [5, ст.168].

В той же час, слід зазначити, що чинне законодавство України, хоча й передбачає певні механізми захисту навколишнього середовища, виявляє свою неефективність у умовах воєнного стану. Ускладнюють ситуацію наступні чинники: обмежений або відсутній доступ до даних про забруднення земель та водних ресурсів через військові дії та окупацію; недостатність ресурсів для

відновлення територій; слабка ефективність контролю за дотриманням екологічного законодавства в умовах війни; відсутність ефективних механізмів компенсації за екологічну шкоду, завдану в результаті воєнних дій, особливо з боку держави-агресора; складність або неможливість проведення екологічної експертизи та оцінки масштабів завданої шкоди; призупинення або обмеження дій окремих екологічних норм.

Враховуючи наведене, вкрай важливим та своєчасним є дослідження міжнародної групи вчених, в якому розглядається вплив повномасштабного вторгнення росії в Україну на природно-заповідні території України. Автори дослідили нагальний стан 21 природоохоронної території та з'ясували, що найпоширенішими видами пошкоджень є: фізичне руйнування середовищ існування та дикої природи, а також зміни поведінки в дикій природі через вибухи; хімічне та фізичне забруднення вибуховими матеріалами; пожежі, спричинені обстрілами; пошкодження ґрунту та рослинного покриву важкою військовою технікою, технікою та оборонною інфраструктурою; військова експлуатація природних ресурсів. Дослідники приходять до висновків, що на оцінку повного обсягу збитків підуть роки [1].

За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України екологічні загрози, спричинені окупантами російської федерації, шкода від засмічення земель, площею 21 845 720 м² складає 1,16 трлн грн., а шкода від забруднення ґрунтів оцінюється в 19,83 млрд грн, площа яких становить 1 107 718 м² [6].

Розглядаючи основні чинники забруднення земель та інших природних об'єктів, дослідники резюмують, що основними з них є: «знищена військова техніка, як джерело забруднення ґрунту токсичними металами; вибухи снарядів, які вивільняють у ґрунт залізо, вуглець, мідь і сірку, що окислюються та потрапляють у харчовий ланцюг, завдаючи шкоди рослинам та органічній речовині ґрунту; ущільнення ґрунту, внаслідок впливу важкої військової техніки, що знижує продуктивність рослин і спричиняє довгострокові зміни в екосистемі; наслідки розмінування, які потенційно можуть залишати в ґрунті хімічні залишки; надмірна експлуатація земель, внаслідок ускладненого доступу до замінованих, окупованих територій» [3].

Цікавим на наш погляд є дослідження В. Наумчука [2], яке містить рейтинг проблем для відновлення та рекультивациі земель після воєнних дій, за яким фізичний вплив на ґрунти та хімічне забруднення визначені як найсерйозніші проблеми. Окрім того, автор детально описує конкретні проблеми, пов'язані з відновленням земель, включаючи: фізичне пошкодження ґрунту, хімічне забруднення, вигорання полів, забруднення врожаю. Водночас, в дослідженні пропонуються конкретні дії щодо відновлення та рекультивациі земель, які кореспондують кожній окресленій проблемі, серед яких: «розміну-

вання, глибоке розпушування, рекультивація для нівелювання змін фізичних характеристик ґрунту внаслідок воєнних дій, порушення структури та ерозій (фізичний вплив на ґрунти); вимірювання ущільнення обробка ґрунту, глибоке розпушування для вирішення проблеми ущільнення ґрунту внаслідок руху важкої техніки, що призводить до змін гідравлічних властивостей (поля під колесами танків); агрохімічне обстеження, внесення добрив, обробка ґрунту для відновлення втрати родючого шару через пожежі, спричинені обстрілами, знищення мікрофлори та водного балансу (вигорання полів); відбір зразків, аналіз, очищення, відновлення або заліснення для усунування наслідків забруднення важкими металами та іншими токсичними речовинами із довгостроковими наслідками впливу (хімічне забруднення); розмінування, очищення від забруднювачів, засипання воронок для вирішення питання із забрудненням ґрунту та навколишнього середовища важкими металами від розривів снарядів (забруднення вибуховими речовинами); очищення, засипання воронок, безпечне зберігання нерозірваних снарядів для розв'язання проблеми створення воронок та вивертання ґрунтів із потребою очищення від хімічних речовин і металевих уламків (об'ємне вивертання ґрунту від розривів снарядів; аналіз ґрунту перед засівом, дотримання норм безпеки (забруднення врожаю)» [6].

В свою чергу, до основних правових форми відновлення земель чинне законодавство України відносить:

1) рекультивацію порушених земель, як комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриття, поліпшення стану та продуктивності порушених земель. «Рекультивативації підлягають землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та в гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт» (ст. 52 Закону України «Про охорону земель») [7];

2) консервацію деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель, шляхом припинення чи обмеження їх господарського використання на визначений термін та залуження, заліснення або ренатуралізації (ст. 51 Закону України «Про охорону земель») [7]. Консервація земель здійснюється шляхом припинення їх господарського використання на визначений строк та залуження або заліснення. «Консервація земель здійснюється за наявності:

а) порушення поверхні земельних ділянок внаслідок землетрусів, зсувів, карстоутворення, повеней; еродованих земель, перезволожених земель з підвищеною кислотністю або засоленістю та ґрунтів, забруднених хімічними речовинами й іншими видами забруднень, небезпечних для здоров'я людей; малопродуктивних земель, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю; радіаційно небезпечних,

радіоактивно забруднених земель або забруднених важкими металами та іншими хімічними елементами» [8];

б) деградовані землі, малопродуктивні землі, що не мають степового, лучного, лісового рослинного покриву, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, а також техногенно забруднені земельні ділянки, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їхнього здоров'я;

в) земельні ділянки, забруднені хімічними речовинами внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану;

г) земельні ділянки, на яких розташовані військові інженерно-технічні та/або фортифікаційні споруди;

г) інші деградовані та малопродуктивні землі» [7].

Вкрай важливим для досягнення цілей з відновлення земель полягає у визначенні обсягу негативного впливу на землі внаслідок воєнних дій. З цією метою Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, який встановлює процедуру визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, починаючи з 19 лютого 2014 року. Цей документ визначає шкоду, завдану земельним ресурсам, як напрям, що включає шкоду від пошкодження і знищення родючого шару ґрунту та шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням земельних ресурсів [9]. Зазначений документ чітко визначає ключові аспекти оцінки шкоди завданої земельним ресурсам, що включає: прямі збитки, як то витрати на рекультивацію земель, відновлення меліоративних систем, компенсацію власникам, землекористувачам та непрямі збитки – шкода від пошкодження та знищення родючого шару ґрунту, забруднення та засмічення земель. І хоча цей Порядок містить в собі комплексний підхід до визначення шкоди та збитків, завданих земельним ресурсам, враховує різні аспекти впливу воєнних дій на землю від фізичного руйнування до відновлення, включає не тільки витрати на відновлення ґрунту, а й на відновлення інфраструктури, пов'язаної з землею (меліоративні системи), ефективність процедури визначення шкоди, описаної в Постанові, на практиці може викликати складнощі.

Серед факторів, які потенційно можуть вплинути на її ефективність розглянемо такі:

1) неможливість або складність визначення усіх можливих видів шкоди, завданих земельним ресурсам внаслідок воєнних дій. Зокрема, на теперішній час не можуть бути враховані довгострокові екологічні наслідки забруднення

грунту, які можуть проявитися через роки після закінчення бойових дій. Наприклад, накопичення токсичних речовин у ґрунті може мати непередбачувані наслідки для екосистем та здоров'я людей;

2) складність визначення впливу війни на зміну клімату та його подальший вплив на родючість ґрунту;

3) неврахування серед нематеріальних збитків втрати різноманіття, зниження естетичної цінності ландшафтів;

4) складність оцінки окремих видів шкоди. Так, на даному етапі, дуже важко оцінити шкоду, від довгострокових змін в екосистемі загалом та якості ґрунтів зокрема.

Вочевидь, потрібні подальші ґрунтовні дослідження цієї теми, вдосконалення процедури та розробка більш детальних методологій для визначення впливу воєнних дій на землю.

Висновки. Підсумовуючи сказане хочемо зазначити, таке. Війна в Україні має катастрофічні екологічні наслідки, що потребують термінових та комплексних заходів. Ефективне правове регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану через призму екологічного виміру є ключовим фактором для забезпечення екологічної безпеки та відновлення України після війни.

Необхідними складовими екологічної реабілітації України, зокрема відновлення земель, вбачається в розробці комплексних заходів, що мають включати: розробку та впровадження ефективної системи моніторингу забруднення земель та інших природних об'єктів; розробку більш детальних методологій для оцінки різних видів шкоди причинених навколишньому середовищу загалом та землям зокрема, включаючи довгострокові негативні зміни; посилення контролю за дотриманням екологічного законодавства; створення ефективних механізмів компенсації екологічної шкоди, завданої в результаті воєнних дій; перегляд та вдосконалення чинного законодавства з урахуванням досвіду воєнних дій та потреб післявоєнного відновлення.

Серед факторів, які потенційно можуть вплинути на ефективність визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації визначаємо такі:

1) неможливість або складність визначення усіх можливих видів шкоди, завданих земельним ресурсам внаслідок воєнних дій. Зокрема, на теперішній час не можуть бути враховані довгострокові екологічні наслідки забруднення ґрунту, які можуть проявитися через роки після закінчення бойових дій. Наприклад, накопичення токсичних речовин у ґрунті може мати непередбачувані наслідки для екосистем та здоров'я людей;

2) складність визначення впливу війни на зміну клімату та його подальший вплив на родючість ґрунту;

3) неврахування серед нематеріальних збитків втрати різноманіття, зниження естетичної цінності ландшафтів;

4) складність оцінки окремих видів шкоди. Так, на даному етапі, дуже важко оцінити шкоду, від довгострокових змін в екосистемі загалом та якості ґрунтів зокрема.

Література

1. Hannah L. Timmins, Olesya Petrovych, Anastasiia Drapaliuk, Kateryna Polianska, Oleksii Vasyliuk, Jody Bragger, Anna Kuzemko, Denis Vishnevsky «The state of Ukraine`s protected areas: an interim update on damages from the full-scale invasion». Parks vol 29.2 November 2023. С.52 – 63. URL: <https://parksjournal.com/wp-content/uploads/2023/12/10.2305-WUER4443-Timmins.pdf>.
2. Наумчук В. Стратегії відновлення та рекультивації земель після воєнних конфліктів». Актуальні проблеми економіки № 7 (277). 2024. С. 239 – 248. URL: https://ecoscience.net/wp-content/uploads/2024/07/7.24_topic_Viktor-Naumchuk-239-248.pdf.
3. Бредіхіна В.Л., Вертегел Є.П., Куртіш Л.А. Правове забезпечення відновлення природних ресурсів України під час війни та післявоєнний період Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №10. С. 336-342. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2022/81.pdf.
4. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України № 1264-ХІІ від 25.06.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001. URL: [Земельний кодекс України | від 25.10.2001 № 2768-III](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-III).
6. Завдані збитки. Земельні ресурси. Офіційний ресурс Міністерства довкілля. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/damage/shove>.
7. Про охорону земель. Закон України 2003 № 962-IV від 19.06.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.
8. Про затвердження Порядку консервації земель. Постанова Кабінету Міністрів України № 35 від 19 січня 2022 р. . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-2022-%D0%BF#Text>.
9. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF>.